

JADIDCHILIK HARAKATLARIDA ABDULLA AVLONIYNING TUTGAN O'RNI VA ROLI

Gulboyev Husan Shokir og'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7807756>

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Abdulla Avloniyning jadidchilik harakatlarida tutgan o'rni haqida so'z yuritilgan bo'lib, Abdulla avloniy noshchiligida ochilgan teatrlar, nashryotlar, kutubxona va maktablarning ahamiyati qalamga olingan. Maqolada Abdulla Avloniyning darsliklari yuzasidan tahliliy fikrlar mavjud.

KALIT SO'ZLAR: "Jamiyati xayriya", "Birinchi muallim", taetr truppassi, jadidchilik, yangi usul maktablari, komediya.

Turkiston o'lkasining XX asr boshlariga kelib, yangi islohotlar qurshovida qolishi jadidchilik faoliyatining ham rivojlanishiga imkon yaratdi deyish mumkin. Xalqning savodli bo'lishida yangi usul maktablarini ochish, milliy madaniyatimizning targ'ib etilishidagi o'quv darsliklarining chop etilishi Abdulla Avloniy nomi bilan bog'liqlikni tashkil etadi. Abdulla Avloniy yaratgan asarlarida o'zi bilgan ma'lumotlarni dunyohamjamiyatining o'quv darsliklari bilan tahliliy ravishda taqqoslab bir qator darsliklarning yaratilishida bosh bo'ldi. Arab tili shu jumladan: fors, rus tillarini bilgani holda o'zi yashab turgan hududlari hamda Degrezliq, Mirobod kabi hududlarda yangi usul maktablarini ochdi. Abdulla Avloniy nomi o'tgan XX asr boshlaridagi jadidchilik harakatlarining, milliy ozodlik harakatlarida hamda yangi usul maktablarining paydo bo'lishida katta hissa qo'shdi. 1909-yig'dan boshlab yetim bolalarni o'qitish va ularning savodini chiqarishda "Jamiyati xayriya" tashkilotining ahamiyati kattadir. Abdulla Avloniy ma'rifatchilik ishlarida maktabdorlik vazifasi bilan birgalikda, xuddi shu maktab o'quvchilarining tez savod chiqarishlarida manva sanaluvchi "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" nomi ostidagi 4 qismni tashkil etuvchi she'riy to'plami maktab darsliklari sifatida o'tila boshlandi. "Munavvarqpri Abdurashidxon O'g'li, Muhammadjon Podshoxo'jayev, Tavallo, Rustambek Yusufbekov va boshqalar bilan sherikchilikda "Nashryot"(1916), "Maktab" (1916) shirkatlarini tuzdi. "Taraqqiy", "Shuxrat"(1907), "Osioy"(1908), "Turon"(1917) gazetalarini chiqardi. 1918 yilda Turkiston Shurolar hukumatining birinchi gazetasi "Ishtirokiyun"ning tashkilotchilaridan bo'ldi".[1] Haqiqatdan ham, Abdulla Avloniy faoliyatining maktabdorlik bilan bog'liq ekanligi uning jadidchilik faoliyatida amalga oshirilgan islohotlarga faol ekanligida va qolaversa, butun Turkiston o'lkasida ochila boshlagan kutubxona, maktablar, nashryotlarning Abdulla Avloniy nomi nilan bog'liqdir. Abdulla Avloniy maktablarining gumanistik g'oyalar bilan birgalikda erkin tarbiyaga asoslangani holda amalga oshirilishi o'quvchilarning tez savod chiqarishida vosita vazifasini o'taydi. Ilm-u ma'rifatning targ'ib qilinishi, dunyo diyosatida bo'layotgan yangiliklar hamda jaholat botqog'idan qutulish eng muhim vazifa sanalib, milliy ozodlikka erishning eng muqobil yo'li ma'rifatli xalqni tarbiyalash deya qaralgan. Abdulla Avloniyning asalari o'zlashtirish uchun qulay, tili sodda, she'riy asarlar namunasida barmoq vaznining mohirona qo'llanilishi o'quvchilar tez o'zlashtirishlari uchun ko'nikma vazifasini bajargan.

Abdulla Avloniyning xalq kundalik turmushda qo'llaniladigan she'rlar, hikoyalarni milliy ashulalar asnosida o'quvchilarga yangi talqinda yetkazish savod chiqarishdagi yangicha

qarashlarni ifodalab beradi. Shu asnosida tanqidiy, tahliliy ruhda yaratilgan “Bir mardikorning otasi o’g’liga aytgan so’zlari”, “Onasining o’g’liga aytgan so’zlar”, “Afsus” kabi she’rlari timsolida jamiyat hayotidagi voqealar, hodisotlar qalamga olinadi. Bu esa badiiy talqin jihatidan o’zlashtirish uchun quyal, ma’lum bir ma’noda oyna vazifasini o’tagan deyish mumkin. Abdulla Avloniy yangi usul maktablarining targ’ibchisi, shu bilan birgalikda yangi usul maktablarida o’qitish uchun o’quv-darsliklarining estetik jihatdan yaratilishida enh oldi jadidlardan biri edi. Turkiston o’lkasida XX asr boshlarida yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy ahvol hududlarda teatrlarning ochilishi va qolaversa ushbubteatrlarda sahna asrlarining yaratilishida tashkilotchilik qobiliyati bilanboshqa jadidchilik vakillaridan ajralib turadi. Turkiston o’lkasida jadidchilik harakatlari asnosida yaratilgan sahna asarlarining tub estetik mohiyati, obrazlarning yaratilishi, tomoshabinlar bilan ishlashish texnikasi ma’lum bir ma’noda Abdulla Avloniy nazoratida turgan. Abdulla Avloniy anashunday vazifalar amaliyotchisi o’laroq jamiyat hayotini tanqidiy kulgu ostiga oluvchi “Advokatlik osonmi”, “Pinak” nomli komediyalarini ham yartish bilan birga Turkiston o’lkasida amalga oshirilayotgan istibdod tanqid ostiga olinadi. Bunda kichik bir voqealar namunasida ko’plab yomonliklarning yuzaga kelishi, ilmsizlikning qusurlari fojea tarzda qalamga olinib, tanqidiy kulgu ostiga olinadi. Bir qaraganda kulguli bo’lgan voqealarning jamiyat hayotida tutgan o’rni, kulgu ostida o’sha davr muhitidan kelib chiqib Turkistonning eskilik ruhiyatida qolib ketishi qalamga olinadi. O’lkada amalga oshirilyotgan yangiliklar ko’lamining ahamiyati mana shunday asarlar namunasida yoritib berilgan. “Shoir o’tmishda ma’rifat gulshani bo’lgan yurtimizning jaholat botqog’iga botganidan afsuslar chekib, vatanimiz tobora vayronaga aylanayotgani, ilm ma’rifatga oshno qalblargina bunday balodan qutulishini ta’kidlaydi. Shu ma’noda shoirning “Ilmga targ’ib”, “Jaholat”, “Istiqboldan orzularim”, “Millatga salom” she’rlari millat farzandlariga xitob tarzida bitilgan”. [2]

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Turkiston o’lkasining jadidchilik faoliyatida tutgan o’rni va ahamiyati Abdulla Avloniy nomi bilan bog’liqlikni yuzaga keltiradi. Abdulla Avloniy o’zining tashviqot ishlari orqali, o’lkada amalga oshirilayotgan tashviqot ishlari, yangi usul maktablari va ularning faoliyati Abdulla Avloniy asarlarida obrazlar va timsollar orqali yoritib beriladi. Aytish mumkinki, o’lkada bunyod etilgan yangi usul maktablari, nashryotlar, teatr birlashmalarining sermahsul faoliyati yuritishi Abdulla Avloniyning sayi haralatlari natijalaridan biri sifatida baholaniladi.

References:

- 1.Sirdaryo viloyati Yangiyer shahar Axborot kutubxona markazi Axborot bibliografiya xizmati. Buyuk “Ma’rifat va buyuk yurt fidoiysi” atoqli ma’rifatparvar Abdulla Avloniy. Bibliografik sharh. Yangiyer -2020
- 2.Saifova Nodira “Abdulla Avloniy asarlarida ta’lim va tarbiyaga oid qarashlar”. “Scientific and Education” Scientific journal - 2022